

סיפורי הארץ ושירה

רמיניסצנציות בספרות תמול שלשום והיום

אריה ליפשיץ

בימינו כבר הגיעה הסיפורת העברית, ועימה גם השירה, לגיווני-תכנים וצורות-כתיבה חדשניים, כאילו הן מושרשות בחיי ארץ-ישראל דורות על דורות וכבר שבעו ממיכמני עֶבֶר; ולא עוד אלא שהספרות העכשווית מניפה עצמה להוסיף ולהרחיב את הנושאים של הכלטריסטיקה והפיוט, וכך תועמק המשמעות של רציפות הווייה אנושית מאז ימים רחוקים ועד הווה שלפנינו, החותר בעליל לעיצוב חיי-יחיד ואיפיון חיי-עם בהתפתחותם הרעיונית והנפשית. — האמנם כך הם הדברים?

א. זיקת אמת

לפני שננסה לבחון במידת-מה תְּכִינָה של הראשונה ביצירתנו הספרותית, והיא הסיפורת, ניצבת השאלה: האם קיימת רציפות אורגאנית שנמשכת, כינה לבין תכניה-ערכיה האידיאיים של הסיפורת אשר כתובה סופרי העלייה השנייה והשלישית; האם נתגשם הייעוד האישי-חברתי של שילוב דורות למען טיובו של הסיפור העברי בהישג האמנותי ובמובן החדרת תכניו האנושיים-לאומיים בלב הקוראים? עיניין זה שהוא טְבֵעִי בספרויות עמים, לא תמיד מקובל אצלנו, ויש שמתפרש כמין שאיפה למונוליטיות, כעין יומרה לאומית שאין לה טעם, שתיים העלולות כביכול ליטול מן הסופר את קולו ורצונו ולעשותו כמו מוותר על עולמו הסובייקטיבי ומתחמק מעצם הכרת גורלו כסופר יחיד בלתי-תלוי. אינדיווידואליזם זה ודאי נאה למי שמתפח את עולמו שלו בלבד, והוא נראה למי שהיבטיו העגומים על החברה שמסביבו מביאים אותו לראות עצמו בנו של עם אשר אין לו תקווה, ועל כן יש שרגישויות יתירות עשויות לשכנעו כי תחילה מוטב להבין ואף לתמוך בכניו של עם אשר כוחם ההיולי קיים ועומד מאז ומעולם, ולהם התקווה והזכות לחיות וליצור, ומתוך כך יעשו גם למען זולתם.

מעניינת התופעה בספרות הארץ, ובעיקר בחוגים הקרויים חוגי ספרות-העבודה, כי סופרים מבני העלייה השלישית ששלחו ידם בכתיבת סיפור ושיר ומסה, זיקה עמוקה היתה להם אל סופרי העלייה השנייה; לא בלבד זיקת תלמידים למוריהם, אלא — לעיתים קרובות — זיקת בנים לאבותיהם. לא רק מי שכבר עלה בידו לכתוב סיפור ראשון וצרור של שירים, אלא אפילו אלה שעדיין התכוננו בליכם להעלות מבע משלהם בספרות הארץ-ישראלית, כל חפצם היה להיפגש פנים-אל-פנים עם סופרי הדור שקדם להם בהתהוותה המחודשת של הארץ ולשוחח עימם על יצירותיהם שידעו היטב-היטב. בשבת וביום תג היו מְתַפְּנִים מְחַרֵּשׁ-אדמה שזה מקרוב יובשה ממאירת הביצה, באו ממחנות של סוללי כבישים בהר ובביקעה, מחבורות חוצבים וסתתים ובנאים וטפסנים וברזלנים ויוצקי-ביטון, שהתחילו להקים שכונות-מגורים בערים, במושבות ובקבוצות חקלאיות.

ראשית דרכם של הצעירים שהתחילו בכתיבה עברית היתה אל אוהלו של יוסף חיים ברנר במחנה הכביש טבריה-טבחא, שם היה הסופר-המעורר מלמד לשון עברית וספרות עברית לכחורים ולבחורות שעלו מרוסיה ומפולניה. אני שידעתי כי בעיר הולדתי, בקראקוב, יצא אחד מספריו הראשונים של ברנר, והוא סיפור המיוסרים והמקטרגים כלפי היחיד והכלל היהודי — "בחורף" (1904) — עמדתי לפניו במחנה הכביש, ואחר-כך בוועידת יסוד של הסתדרות העובדים, ברעדה של קורא וביראת-כבוד של תלמיד

מרחוק. — באותם הימים, עם ראשיתה של קרית-ענבים, נוצרה היכרות מלאת-השראה עם צבי שץ, תלמידו של ברנר, אלא שלא עברו ימים רבים ושניהם נוצחו באכזר-כביר בידי פורעים ערכיאים, הם ויוסף ולואידור ובני משפחת יצקר.

בהיותנו אצל ברנר סמוך לטבריה, סרו אחדים מאיתנו אל הסופר-ההוגה אהרן דויד גורדון, איש זקן וסמיל בדמותו שילוב של הגשמה עצמית בעבודת השדה ובעשייה הרוחנית; ובאותה קבוצה ליבלכה אז שירתה האותנטית של רחל אשר הכול דיכרו בה כרגש נלהב, אך אי-אפשר היה אלא לשאול לשלומה עם המציאות הקודרת של מחלתה.

היו ימים שנסענו נסיעה ארוכה לתל-אביב כדי לבקר בביתה של דבורה פֶּאָרן, להתקבל לשיחה עם אשר ברש, לבוא לירושלים ולראות מקרוב את אהרן ראובני, את שלמה צמח, דוד קמחי ואהרן אברהם קבק. — חוויה מיוחדת היתה בפגישה עם המספרים יצחק שמי ונחום ירושלמי: יצחק שמי שנולד בחברון למשפחה ספרדית, ונחום ירושלמי שעלה מרוסיה בתחילת המאה ונשא לאשה בת משפחה ספרדית — ושניהם העלו בסיפורים לזהטים חיי יהודים וערכיאים בחברון ובירושלים, הווייה במאהלי בידואים ובמשכנות עדות-המזרח. — ש"י עגנון טרם חזר מגרמניה, שם עשה בשנות מלחמת-העולם הראשונה ולאחריה, כולו נתון בעולם סיפורי; ועדיין לא הגיעו חיים נחמן ביאליק ושאלו טשרניחובסקי לקבוע כאן מקום מושבם והמשך ליצירתם.

אכן, גדולה היתה הסקרנות לעקוב דרכם המורכבת, הראשונית, של סופרי העלייה השניה, אשר על-אף קשיים חומריים ולבטים נפשיים בתוך הווייה דלה כל כך, קמו יחידים מהם וכל אחד במקומו, לפי סגולותיו, העלה ביטוי של סיפור-אמת באותו "עולם מתהווה" לקראת השתרשות קיבוצית וכשביל בניינה של ספרות ארץ-ישראלית ראויה לקוראים ולהם עצמם. — ודאי כי מביניהם עדיין כתבו כרגישות מיוחדת סיפורים מחיי הגולה; אולם משהתחילו לתאר הליכות אדם על אדמת הארץ הכמעט-ריקה והמחליאה עדיין, משהו הניע אותם לחדור אל נככי הנפש של הנאבק עם יסורי עצמו ומתלבט בתקווה שאפשר יהא כאן קיום לחברה חדשה של יהודים העובדים בכל עבודה ומסוגלים ליצור גם נכסים של תרבות עברית בשביל אלה שיכואו הנה להיות כמוהם.

ב. סיפור בניב חדש

שנה אחר שנה התבדר מעין גילוי בספרות העברית הארצית, שאפשר ואין לו משל בספרויות העמים. על אף העובדה שחיי הישוב החקלאי והעירוני עמדו רק בתחילת התפתחותם, ועדיין לא נוצר ההתרחק להתבוננות בממשותם של החיים המתהווים, כבר התחילה להתרקם פרוזה סיפורית מהותית. גילויי השירה של בני העלייה השניה רפויים היו לעומת כוח התיאור ויכולת העיצוב של דמויות-אדם ומראות-טבע בהווייתם של מְחַדְּשֵׁי הארץ בעבודה וכחברה. לא מְסַפֵּר אחד, או שניים-שלושה נתעלו ביצירה סיפורית, אלא קבוצה ניכרת שהיתה בה נכונות פנימית, גם בשלות אורגאנית, לטפח בימים ההם ולכנות סיפור עברי כיסוד איתן לספרות נושאת עצמה בייחוד נושאי, בשימושי לשון חיה, בעיצוב אמנותי. אמנם היו מביניהם שלא בלבד מְסַפֵּרם היו; יש שהקדישו כתיבתם לשניים או לשלושת ענפי היצירה של הספרות גם יחד; כמו יעקב שטיינברג שמסכת יצירתו נתמזגה בשיר בסיפור ובמסה עד למהות אחידה; כמו יעקב פיכמן שבעיקר מבקר הספרות היה, אך המשורר שבו פיתח במסותיו רגישות של פרוזה אישית-מקורית, כל אותה השקפה על הרציפות ביצירות הספרות החל מן הנושאים התנ"כיים ועד ההיצמדות החלוצית להחייאת הארץ של בני העלייה השניה; כמו שלמה צמח, מבקר נחשב שידו היתה גם בסיפור ובמחזה ששיקפו קשיים וליבוטים של העת ההיא. — ניתן לומר שכמעט כל הסופרים סגולה היתה בהם להרחיב ולהעמיק את היצירה הספרותית. לא בלבד בעיצוב הסיפור. עניינם היה גם בדבריהגות על אידיאות לאומיות וכלל-אנושיות לקידום הגשמתה של הציונות בתוך אומה פרודוקטיבית ומקימת שיויון חברתי. ולא עוד אלא שתוך כדי כתיבה עצמית הם עסקו בעריכת כתבי-עת שביטאו מהלך חדש בתהליכי היצירה, גם תירגמו לעברית מודרנית סיפור ושיר ומסה ממיטב ספרויות העמים. אולם הפרווה הגרעינית של המספרים המובהקים, שנשימת רוחם הופחה בתכנים ובגיווני הצורה של הסיפור הארץ-ישראלי האמנותי — היא שנפלאתה מכול. איזה רעבון חילחל בהם שיהא סיפור עברי מקורי בניב אשר המזדקקים אליו היו בעצמם קוראים ושִׁחִים וכותבים עברית, והסיפור מְקַרֵּב אותם זה לזה להכרת נפשם ולידיעת כל הסובב אותם בתהליך ראשון זה של קיבוץ-גלויות וקוממיות אומה במולדתה העתיקה.

אמנם פה ושם היו מספרים, ומן הטובים, שעדיין שרויים היו ברומאנטיקה של עברם הקרוב והיו נוטים לפאר את חיי יהודים בגאליציה ובפולניה; כמו אשר ברש ודוב קמחי שתיארו בסיפוריהם דמויות גברים ונשים מתוך אידיאליזציה נוסטאלגית — וארוכה היתה דרכם עד שהגיעו לכתיבת סיפוריהם מחיי הארץ. — כן א"א קבק שסיפוריו מחיי הגולה נצטעפו בהילה של רומאנטיקה לאומית, והוא הרבה מגשש היה עד עיצוב סיפוריו ההיסטוריים-המשיחיים הגדולים שכבשו את לב הקוראים וגיוונו את הסיפור העברי המודרני בייחוד הלאומי והאנושי שבכללותו. וכן יהודה בורלא, בן הארץ, שבאותה תקופה, בדומה ליצחק שמי, היתה בו האותנטיות של מספר-מעצם-טבעו לרשום ולהנציח גורלות אנשים יהודים מכני עדות המזרח ולהט הרוייתם של שכנים ערביים.

על פי הרוב עצובים היו נושאי הסיפורים הריאליסטיים שבאו לשקף תהפוכות-חיים של עובדי-אדמה ופועלי-כניין ראשונים בתנאי החיים ההם של הארץ. אולם, אפילו הפסימיסטים הגדולים שבמספרים, כיוסף חיים ברנר ואהרן ראובני ויעקב רבינוביץ, לא טישטשו את זיק האמונה של גיבוריהם לימים טובים יותר. הם עצמם לא רק אנשי הוראה היו, אלא גם פועלים היו, ולא נרתעו למצות עד תום תיאור של חווייה אותנטית בעירטול מציאות מייסרת, מייאשת. — ידועה היתה מימרתו של ברנר עד כמה קשה מצב היהודים בכל מקום ומקום שבעולם. היה זה בחצר הטכניון הראשון בחיפה, בין ישיבה לישיבה בוועידת היסוד של הסתדרות העובדים, כשהופיע ברנר והוא ביפר לשוחח קודם-כול עם הצעירים שעלו זה מקרוב כדי לעמוד על טיב חינוכם ועל נכונותם החלוצית לכיבוש העבודה בכל תנאי; העמיק להתבונן בנו וחזר על דברים שכנראה כבר אמר או כתב: אתם מְכַבְּרִים על העבר... איזה עבר! הלא אתם יודעים עליו מתוך תולדותינו; וההווה — כולנו רואים איזה הווה...; על העתיד, מי יודע, אולי אין על מה לדבר — — — אבל צריך לעבוד, להמשיך ולעבוד! בהתמסרותו של כל יחיד ויחיד לעשיית כל הדרוש, אפשר נגיע ביום מן הימים לפינת-חיים משלנו ואפשר נוכל לשנות את העם שיהא עובד בשביל הנצרך לו זיקים חברה ותרבות עברית...

התחזקות זו באה לו לברנר בעיקר למראה בני העלייה השלישית שבתוכם נתערב ומהם שאב עידוד-מה בדרך לתיקון ההווייה היהודית, ואילו הצעירים שבאו איתו במגע דימו לראות באישיותו היוצרת והנסערת כעין סמל של שיבת האדם היהודי למקורו, על אף התלבטויות היחידים ואי-רצונו של הכלל לקיים חיי אומה במקומה האחד בעולם ולמרות השכול והכישלון שבהתחלת השיבה הזאת.

ג. סיפורת לזמנה ולייעודה

כבר אמרנו שהתבוננות חוזרת בהתפתחותה של הספרות בתקופה ההיא מבליטה לפנינו את העובדה כי בין שלושת תחומי היצירה של סופרי העלייה השנייה חזקה ונתעלתה הפרוזה הסיפורית, ורק לאחריה נימנו השירה והמסה. והנה בדור הבא, בתחומי היצירה של סופרי העלייה השלישית, בלטה השירה בשורה הראשונה, ואילו הסיפורת לא הגיעה להישגים מיוחדים. הכל ייחלו כי יחד עם גידול היישוב בעיר ובכפר, ע"י כל אותם בני קיבוצים חדשים ופועלים במחנות גדר-העבודה שתברו לחולל תמורה מהותית בחיי הארץ, תצמח בעיקבותיהם סיפורת לזמנה ולייעודה. אבל, קשה היה; עד שנתברר לו לאדם-יוצר מקום-קבע שלו, כדי להתבונן מיניין ועל מה קם חלק של אומה לחדש ערכים של חברה עובדת המסוגלת גם לעשייה רוחנית. בהתחדשות זו של בני העלייה השלישית לאחר מלחמת-העולם הראשונה, שוב באו עליהם היסוסי-לב וניגודי-נפש, בעיקר על רקע עזיבתם את הכית נגד רצון ההורים. וצריך היה לעלות בהרים ולחצוב מסלעיהם לסלילת כבישים ולבניין בתים. העמל היה מפרך מאוד. האדמה שנוקזה מן הביצות נחרשה ונזרעה בלהט השרב ותוך מחלות הקדחת, וגדולה היתה הציפייה לנוף ראשון של שדות-תבואה ומטע נושא פרי, עד שיזכו לשמחת קציר ולהרוחת האסיף ולא ישפילו פנים בעוגמת הבצורת. עדיין נראו לעין רווחי הזמן שבין עשייה לעשייה, בכית ובחוץ, אתמול, היום ומחר — ומה רבה היתה הכמיהה להכות שורש בהווייה עצמאית, שעל-אף רפיונותיה חשו הכל כי האמת בה והיא שיכולה להצמיח כוחות יצירה. ובאמת, מגעה של הכמיהה בליבו של דור צעיר זה, לא תמיד עלה בקנה אחד עם יכולתו של הסופר שהיה מהלך בתוך טבע הארץ, היולי ברוכו, ובין אנשים לא-מרובים ממוצא שונה שעדיין נשאו בליבם מצוקות ותוהים איך ייקלטו בעבודה. כתיבת הסיפור הראשון נתאפשרה רק בשעות שלאחר עמל גופני קשה, בתנאי-מגורים של אוהל, צריף או בית צר. התבוננות בדמות הקרובה ותיאור האוירה שמסכיבה, לא היו אלא כהתכשרות לקראת הסיפור הבא שיהא מגובש יותר, כשל יותר. היתה איזו שותפות בין איש-

השדה ושכיר-היום לבין הסופר-המתחיל הכואב בפיתו — שהיצירה לשניהם ניתנה. הזיווג הזה. מה שקררי היה כימים ההם: העבודה העברית והספרות העברית. השפעת-גומלין שחתרה להעמיד ולקיים לא בלבד ערכים חברתיים ומוסריים, אלא גם לשפר את החיים בקייני-תרבות אסתטיים.

כאשר קם לראשונה מספר צעיר, שלמה רייכנשטיין, והעלה בסיפור נרחב "ראשית" התהוותו של אחד מן הכפרים הקיבוציים הגדולים בעמק יזרעאל, ומיד לאחריו עיצב לראשונה דוד מלץ "מעגלות" של חבלי חיים אישיים בתוך החברה השיתופית שבקיבוץ, כל אותם יחסי-גומלין בכנין המשק ובהנאת פריו כימי חברה שיוויונית המעצבת דמות הווייתה ללא כפייה וללא חלות במישטר חיצוני — הרי לא היה זה אלא רצונם של צעירים רגישים, בני דור מזועזע, לתאר מציאות חדשה של "התל הזה והאדמה שמסביבו" ולגלמה בסיפור אותנטי הן מתוך חדות ההתלהבות והאהבה, והן מתוך מכוונת הצער שאנשים המאוחדים בחזון גדול נתלשים פתאום ממיצוי הרעיון של שיתוף חברתי ומתפלגים בדבר אופיו ועתידו של המשק הקיבוצי הגדול.

שלמה רייכנשטיין ראה ראה פורענות זו לעומקה וביטא אותה כטראגיות המאבק בהגשמת החזון הלאומי-אנושי כבר עם "ראשית". ודאי שלא ביטא את הדברים אלא בחלקם, כי ימיו קצרים היו, ימים שהוקדשו בעיקרם לעבודת-כפיים שתבעה את האדם כולו, ורק במאמץ בלתי-רגיל צירף אליה גם את ייעודו הספרותי. "אלה היו רגעים חטופים, גזולים ממנוחה ומשינה, גנובים מילד המצפה ללטיפת אב", כתבה רעייתו טובה לאחר מותו, והוא ככן ארבעים שנה.

מידה רבה יותר של התכוננות בכלל החברה הקיבוצית, ואף יכולת בעיצוב רשות היחיד על בעיותיו האישיות במיסגרת-חיים מחייבת זו, ביטא דוד מלץ ב"מעגלות". נאמן למצפוננו בחר מלץ בנושא סיפורי שיוכל להשמיע בו קול ליבו, אם גם לא ריוונאנס גדול. הסיפור היה אמיתו, פשטותו, יופיו; סיפור האומר כי רק על-ידי טובת הווייתו של היחיד תיכון חברה, ייכון עם — ועוד יש לציין עיקר יסודי ונחשב ביותר, המהדהד בשני הסיפורים האלה: טוהר היחסים בין איש לאשה. אצל רייכנשטיין כמו אצל מלץ מצטללת אהבת הזוג בפריחה מעודנת; עמידה על נפש האהבה הנתונה לסכנה בתוך התהוותו של קיבוץ גדול. אכן, כביכורי שדה חדש, טעם מיוחד היה לסיפורים האלה כימים ההם. ציפייה לצמיחה סיפורית שתבוא.

מסכת של הווייה ראשונית דומה, במעבר מן הארעי שבמחנה-אוהלים ככבישים נסללים ועד תחילתה של התיישבות-קבע, והעלתה בידי נתן ביטריצקי בסיפורו הנרחב "ימים ולילות", שיצא באמצע שנות-העשרים והיה סימן⁶ דרך בסיפורת מתקופת העלייה השלישית. כאן לא היו עלילות מרעישות, אך בפרקיו רוחש עולם של אידיאה ופעילות חלוצית בעדה-חברה שהמספר חש בה ביקוע הגרעין להתפתחות תנועה גדולה שתחדש פני אומה על אדמת אכותיה.

לאט-לאט נתגדל הסיפור בדמויות-אדם וכמראות-הארץ, גם הועלו חטיבות-חיים כמלוא התנועה. מובן כי "זרזים" שהקדימו לעשות כבהילות "ספרות ארץ-ישראלית", הכזיבו; ואילו סיפורים באמיתם הפנימית, כסיפוריהם של יהודה יערי, יצחק שנהר, מ.ז. וולפובסקי ויוסף אריכא, יהושע כרייסוף וישראל זרחי ועזרא המנחם, היה בהם מן הצידוק לעיצוב התוכן והצורה בהתפתחותו של עולם ארצי ועולם נפשי שבחיי דור חלוצי.

בין המספרים האלה פילס לו יעקב הורוביץ נתיב צדדי בסיפור הארץ-ישראלי. הורוביץ, אף-על-פי שמוצאו מבית מסורתי היה — ועוד מצאצאי השל"ה! — נתפס תחילה אל קסמיה של תרבות וינה האוסטרית, ועד שסילק עצמו מהשפעות ספרות ה"דקאדנס" של ראשית המאה באירופה, התלבט הרכה בכתיבת סיפור כמו "סולייקה", "עד דכא", "אור זרוע". עם השתרשותו בכלטריסטיקה העברית, ועם פעילותו בעריכת בטאונים ומוספים ספרותיים הגיע הורוביץ לסיגנון אישי משלו ונחשב כאחד מבעלי הייחוד בעיצוב הסיפור של תקופתו. ואכן, יחד עם יצירת יעקב הורוביץ, כשאנו חוזרים אל אמנותו הסיפורית של יצחק שנהר, העלאת הווייתו של דור טראגי והירואי שבסיפורי יהודה יערי, סיפורים של תלאות וכיסופים בסיפורי ביטריצקי ויוסף אריכא, יצירתו הכלטריסטית של מ.ז. וולפובסקי, סיפורי ירושלים וצפת של יהושע כרייסוף, שלהבת האור הגנוזה בסיפורי ישראל זרחי, סיפורי משפחת האדמה בקיבוץ הגדול מאת שלמה רייכנשטיין ודוד מלץ; עד גיוון האירועים ורחשי הנפש בסיפורי שרגא קדרי ועד סיפורי הלידיים של הרומאנטיקן עזרא המנחם; הרי לפנינו מסכת של יצירות ודייקנאות בתקופה הראויה להערכה. בעלי השראה שבהם העמיקו בתפיסת הקולורית של הארץ עם הכרת ההווי של בני

העדות השונות, ועם הזיקה המיוחדת להכנת הליכות חייהם של הפלחים והפועלים הערכיאים. — תוך כדי הכנת כלים אמנותיים היו שנתאזרו בהשפעת יצירותיהם מבעלי התנופה הוותיקים, כ"שבועת אמונים" ו"תמול שלשום" לש"י עגנון, כסיפורי המהפכה והגאולה וסיפורי העדות לחיים הזו, וכיוצא באלה. ואולם בדרך-כלל קשתה מלאכת הסיפור, יש עילות וגורמים עמוקים למתח כשרונו של המספר במקום ובזמן. תקופה חקופה ובעיותיה הנוקבות. העולם אחר היה. האם ניתן להתרכז ביפה בלבד; לטפח התכונות מתוך בינת-הלב ושיקול-דעת...

על כן רבו הסופרים כי הסיפורת הזאת, עם כל גיווני תכניה, לא הגיעה לרמת השירה שצמחה ממקור נפשה של העלייה השלישית וחדרה להכרת הדור במולדת מחודשת. בזה אחר זה הביעו משוררים את המשוקע שבליבם, אם כי גם השירה סמוכה היו לה לבעיית הסיפור, כיוון שלא היה עדיין מרחק-ראייה לתפיסת ערכיה הנאצלים של הווייה מיוחדת זו. אף-על-פי-כן עלתה שירה רב-צדדית בנושאי תמוטה ותקומה לאומית, מה בין גולה מְכֻלָּה לבין התנערות ממנה; מתוך ידיעת ערך עצמאותם של חיים יהודיים, ורצון בשירה ארץ-ישראלית חדשה ובה השאיפה להיות חלק בלתי-נפרד מן המרחב האוניברסאלי והאמנותי שבתרבות בעולם. — כך עלה הקול המרדני בשירים המתרוננים של אורי צבי גרינברג ואברהם שלונסקי; פיוטי הלב ומלחמת הישן והחדש בשירי יצחק למדן וש. שלום; געש ביטוי של אביגדור המאירי וצלילותה של שירת יהודה קרני; העצב הגרעיני בשירת היחיד של אברהם חלפי; ולצידם משוררים בקיבוץ הכפרי כמו לוי בן אמיתי ויהושע רבינוב.

ד. שילוב דורות

ודאי שהיתה התפתחות מתמשכת, מהותית. ריבוי העולים ומיזוגם במיגזרים מיושבים ובנויים יותר, הביא באופן טבעי לספרות אפשרויות של יצירה סיפורית ופיוטית נרחבת אשר המחשישה את האדם והנוף הארץ-ישראליים בתחומי העיר והמושבה, בישובי הקיבוצים החקלאיים ובין אנשי הפלמ"ח הלוחמים. אמנם גם כאן, כבימים קודמים, רבו ההשגות על העדר תנופה אמנותית, עודף סנטימנטאליות, הצטמצמות רגיונאלית, תופעות שכביכול אינן מצויות בספרויות עמים אחרים; ואולם על אף הכללות אלו, נתגלמו עולמות חדשים בסיפור הקצר וברומאן החברתי. מצד אחד נתעמקו סיפורי העבודה וההגנה של ס. זיהר בקולורית מופלא של מראות-טבע ואיפיון המפעל האנושי-לאומי בפאתי-נגב, במישורי המושבה ובחורשות ההר; ומצד אחר פיתח משה שמיר בסיפור אקטואלי וברומאן היסטורי עלילות דראמטיות של גורלות-יחיד וגיווני עשייתה של חברה יהודית חדשה, אשר כפי שכתב בזמנו דן מירון ("על סיפורי משה שמיר" בספרו '4 פנים בספרות העברית בת ימינו'), היתה זו "חזונו של כוח היסטורי עולה, מראית פניה של חברה אנושית שנסיונות היסטוריות העניקו לה כוח ורצון לחשל לעצמה כלי-קיום מדיניים, ובקצרה — מראית פניה של חברה מקימה מלכות, מכוונת מדינה". אורי, גיבור 'הוא הלך בשדות', ואוריה החיתי, גיבור 'כבשת הרש' מזה; ואָלִיק, איש הפלמ"ח, גיבור 'כמו ידיו', בהקשר לאוירת המקום ורוח הזמן הרחוקים שבימלך בשר ודם מזה — הרי זו "אותה התרחשות סמויה שבה מתמחשת עלייתו זו של הכוח החדש. עניין זה נטוע ברצונו של שמיר להבין לעומקו את מעשה-הקוממיות הישראלי שנתרחש מסביבו; אבל הוא עשוי להיפרש גם על מרחקים היסטוריים". דברים מעניינים ביותר כתב דן מירון בנושא זה.

בסמוך לזיהר ולשמיר, ובעיקבותיהם, נתגדלה פלייאדה נכבדה, שכקודמתה, אשר משום-מה כינה "מישמרת ביניים", באה זו על החדשה לעצב סיפורת לזמנה ולייעודה, כאהרן מגד, חנוך כרטוב, נתן שחם, חיים גורי, בנימין תמוז, דוד שחר, מרדכי טביב, יגאל מוסינזון, שלמה ניצן ואחרים. פלייאדה זו, שנתקראה "דור הפלמ"ח", לא זו בלבד שהוסיפה ערכים לסיפור הארץ-ישראלי, אלא היתה גם משולבת בדור-המספרים משנות-העשרים-השלושים, עם כל שיקוליה ביחס לריאליזם הסמאנטי והאידיאליזטורי שלו.

ואילו הנאים אחריהם? דור-המספרים הקרוי דור-המדינה? איך התבטאה השפעתם של אלה על אלה, ולעיתים גם בכיוון הפוך? ברור כי אין כאן שאלה השוואתית, או דבר שבגישה מתודית לקביעת זרם ספרותי. כאן לפנינו תופעה של תמורה נפשית בעיקרה, "מהפכנית" כביכול, שדוגמתה קשה למצוא בספרות אחרת, כי כמה וכמה ממחדשי חידושים בסיפור שלהם, כבר עם תחילתם של חיי המדינה, נדחפו בצדן גלוי להינתק מן הזיקה החברתית-ישווכית, ומן "ההרגשה הפאטטית", כלפי מה שקדם להם בכתיבת הסיפור והשיר. הזמנים נשתנו, וכל אותה שאיפה לפירוד אידיאי, כנראה רק היא עשויה היתה להעניק

חירות אישית אשר שום אב ואם לא היו מסוגלים לה. — מי אמר שיש צורך בהמשכיות דווקא? האין היבטים חדשים? ונונקונפורמים, מה יפה מזה?

חלף חורף ובא אביב. פתאום נתחדדה צלילות־הדעת להבחין בכיווניה של יצירה. שהרי הספרות חייבת קודם לכל להיות מושחתת על אסתטיקה ועל הומאניזם, ופירושו: גישה מתקנת של הסופר בעיצוב היחיד וביקושי, למענו ולמען שיפור החברה אשר תכיר לפני־הכול בסיסמת אחרות־אדם ובסיסמת שלום־עמים... הספרות הזאת; הרי לא טוב להם לגיבורי הסיפורים ולמחבריהם־מעצביהם שהופיעו עד עתה בספרים המרובים; הרבה לא טוב להם; והגיעה השעה שישתחררו מתוך הסבך של עצמם. אפילו תאמר סבך זה של יחיד וחברה ניתן לנתחו ולספר עליו בדרך להתרחו — לא אמרת אלא דבר סתמי. כי לאמיתו של דבר אין זה אלא מין פחד ביולוגי מפני קיום חברתי־לאומי, איזו בהלה אישית לגבי טיבו של יום־מחר. ועל־כן מה יש לדבוק כל כך בסיפור העשייה למען ההתערות הקיבוצית, כל אותם מאמצים שהיו לקראת מדינה ושישנם ושיהיו בתוך המדינה... חבל להמשיך בהולכת אדם יחיד לעולם של אשליה. ישיבת הערביאים בחלקי הארץ והמלחמות ההרדיות שאין להן סוף, אין להן פיתרון ואף לא צד מסייע לכיוון הפיוס ולתכלית המוצא בהגשמת זו האידיאה הלאומית־ציונית. ועל־כן; ועל כן מוטב לה לספרות כראש־ובראשונה שתהא עניין לביטוי מעגל־חיי של היחיד; לפתח בו, וממנו לזולת, את האסתטי, את ההומני, להניף מתוכו כבוד אל המצוי מסביבך; להבין ולעשות למען צרכי של העם השכן; להכיר ולדעת הטיב תכונותיו, שאיפותיו. — זו הסובלימאציה המהותית ביצירה הספרותית הבלתי־תלויה למי שהחרידה בליבו על עצם קיומו האישי והמבקש שקיום זה יתעטר בקצת יופי ובהרבה צדק; אז, אפשר שהסופר העברי שבא הנה ממרחקים, או שהוריו הביאוהו עד כאן, ייטהר ואולי תיראה באופק הישועה גם לכלל העם היהודי... התחכום הזה, לצאת מתוך מיצר הבהלה והפחד, הריהו אחת מסגולות־היסוד של בני האומה היהודית. דורות על דורות. והוא המגע המקשר בין כיבוד הזולת להתבטלות עצמית. נקיטת עמדה מתוך נבדוזה. כמקור להכיר עצמו — להזהרות עם הדרוש לאחרים, לפי הרצון של אחרים. אפילו מלכודת היא, האחרים ייטיבו עימך.

"המדינה הזאת קצת מעל לכוחותינו", אמר אחד הגיבורים המעודנים ב'גירושם מאחרים' לא.ב. יהושע; "כל הציונות בעצם, קצת חזק ומהיר מדי כשכילנו". — כך ובדומה לכך, נשמעים הדברים כרוזים בסיפורי האחרים של יהושע, והם מתלהטים לאש גם באיפיון הדמויות של בנימין תמוז, יורם קניוק, יצחק כֶּנֶר ועוד ועוד.

זה שנים שבעיית טיבה וריעודה של הסיפורת הישראלית מעסיקה את המסאים בכיקורת הספרות. לא רק דן מירון וגרשון שקד וגבריאל מוקד; בעיקבותיהם כאים גם תלמידיהם ומשמיעים קולם בנושאים האקטואליים של היצירה הספרותית. כאשר גבריאל מוקד מנתח את ספרו של גרשון שקד 'הסיפורת העברית 1880-1980', הריהו מתרכז לא בלבד "באותם סופרים שהיו משועבדים לתפיסת הז'אנר הארצישראלי החברתי (בגירסתו הנאטוראליסטית יותר ובגירסתו האַפְסוּטִית והאידיאליזאטורית גם יחד) אשר הוכשלו על ידי הקונוונציה הציונית שלהם", אלא גם ב"אותם הסופרים שפרצו את גבולות הז'אנר לכיוון איזה 'אנטי־ז'אנר' פרטי, ריגשי, וכו'". דברים אלה יש להקדים לשורה של עבודות בדיקה וניתוח שכתבו המבקרים הספרותיים מן השורה הראשונה וגם על הסיפורת העכשווית ממש. ולא הם בלבד. הלל ברזל ואורציון ברטנא ויוסף אורן; רינה ליטווין וזיווה שמיר קלדרון ושאר צעירים שעניינם בכיקורת הספרות החדשה.

בספר מסותיו 'ההתפכחות בסיפורת הישראלית' עורך יוסף אורן דיון רציני על רוח תכניה־עלילותיה של זו, ומדי פעם הוא מסכם דברים נכוחים וקשים למדי. "ליבו של הסופר הישראלי איננו שלם עם ההסתמכות על כוחה המגן של המדינה, אשר מביאה את העם לזלול בחוסנו הרוחני ובמורשתו התרבותית. חוסר המנוחה של הסופר הישראלי מקורו בעובדה שהוא מגלה סביבו את בני עמו מסתפקים בגאולה הפיזית... שאין עימה גם גאולה רוחנית". "הגימה המתריעה הזו התגברה במיוחד בסיפורת הישראלית לאחר מלחמת יום־כיפור". אורן דן, למשל, ברומאן 'היהודי האחרון' של יורם קניוק החותר בסיפורו אל מסקנה רעיונית, כי "סכנת האחרונות לא חלפה עם כינונה של מדינת ישראל", "לא־פחות מכפי שהיתה בתקופת השואה". במילים אחרות, חותכות: "המדינה מסכנת את המשך הקיום היהודי".

שלב אחר שלב. בנימין תמוז ברומאן 'יעקב' כבר אינו כוחן את קיומה של סכנה; גיבורו רואה "כיצד

נמלטים מן המדינה שנפלה", ואף יש "שהכינו לעצמם דרכי בריחה"... ומכאן, אולי "מוטב לעם היהודי לחזור להיות כפי שחי קודם שהיתה לו מדינה"...

שורה של סיפורים ורומאנים – מתוך השראה, מתוך חופש היצירה, כמובן. כעין רינסאנס לקראת נודדי תלויים ועקורים. סיפורת כמו אוואנגארדית; מורה דרך לכני דורנו, לבני דור ההמשך.

אתה תוהה ואתה שואל: הייתכן שספרות כספרותינו תהא בעיקרה מפלט כזה לחיבוטי־נפש ולמבוכה, לריפיון עד שקיעה?

לעיתים, בתקופות מסויימות, סבורים היו הקוראים כי הבלטריסטיקה מלבד שהיא מהנה, היא גם בונה את האדם, ובאמצעותה היא מגביהה את החברה בערכים אנושיים־לאומיים לצמיחה פרודוקטיבית ולקיום עצמאי בין עמים. בימינו, שהעם היהודי פוחד והולך בתפוצותיו, ומלבד מעטים־מעטים אינו מוכן לעלות לארץ־ישראל – שמא הספרות העברית יכולה היתה להניף את הטראגיקה הזאת למדרגה של התעוררות פנימית בשכיל חיזוקה ותקומתה של הנפש היהודית; קידושה של היצירה כתכלית לחידוש אומה במקומה שלה. שמא...

האמנם ייתכן, כי לפנינו סיכומים של סוף־חשבון, סוף־דרך? מין ליקוידאציה? ודאי שלא ייתכן. חשבון היצירה בתוך הספרות העברית לא נגמר.

סיפורי הארץ ושיריה עוד יעלו כעמוד־אור לכל שמתעתדים לעלות, ולכל שכבר מבקשים כפועל לקיים כאן חיים מתוקנים.

הערת המערכת: היזמנו את המספר הוותיק אריה ליפשיץ למסור לנו את התרשמויותיו מסיפורת העלייה השלישית, תוך התיחסות לקודמתה: סיפורת העלייה השנייה. ואמנם הוא מדגיש כאורח נלהב מה רבו נכסיהן החיוביים של הללו גם בלי שים לב לעגנון ולהזו, ולהשוואות עם מנדלי, גנסין וכו'. אולם הוא קושר את סיפורת העלייה השלישית בעיקר עם "המסר החיובי" של ריאליזם ציוני, המהווה לדעתו גם כיום אופציה נגדית לדרכה של הסיפורת הצעירה. הוא איננו רואה את נכסיה החיוביים של הסיפורת הצעירה של דור־המדינה אשר העמיקה למסור את המורכבות של ההווייה הישראלית, ואף איננו מכבד את ה"לכטים הברנריים" שלה לגבי מידת צדק ועוול, למרות שהוא בעצמו הכיר את ברנר. החלק הזה של דברי אריה ליפשיץ מתפרסם כאן לא מתוך הסכמה איתו, אלא מתוך יחס כבוד לווחיק העליה השלישית שבין מספרינו.